

דתישבו

בס"ד

פרשת נח, תשע"ז, מספר 1193

לא שפה אחת אבל דברים אחדים יונה בר מעוז

למשחק מילים גלוי זה על בסיס הארמית נוספים משחקי לשון סמויים בשמות אנשים, כגון: "וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אֶשְׁתּוֹ חַוָּה כִּי הִוא הֵיטָה אִם כָּל חַי" (בר' ג:כ). את הקושי הבולט, שאין קשר ברור בין השם שניתן לה לבין נימוקו, פותר רש"י בהסבר לשוני מספק מצד הדקדוק: "וחוה - נופל על לשון 'חיה', שמחיה את ולדותיה, כאשר תאמר 'מָה הָיָה לְאָדָם' (קה' ב:כב) - בלשון 'היה'". אך ההסבר של רש"י אינו מסביר מדוע לא נבחרה מלכתחילה הצורה "חיה", וראב"ע בפירושו הקצר סיפק לכך תשובה: קריאת שמה ב'ו' ולא ב'ו'ד באה להבחין בינה לבין בעלי החיים.

כנגד זה, מדרש חז"ל מפרש את צורת שמה כרמז על התפקיד המכריע הנוסף שמילאה בתולדות האנושות: היא פותתה על ידי הנחש, שנקרא 'חויא' בארמית, ופיתתה את אישה לאכול מעץ הדעת, וגרמה בכך לגזרת המוות על בני האדם:

דבר אחר: "והאדם ידע" (בר' ד:א) - ידע מאיזו שלוה נשלה; ידע מה עבדת ליה חוה (=מה עשתה לו חוה). אמר ר' אחא: חיויא חיויך ואת חיויא דאדם (=הנחש הוא נחשך ואת הנחש של אדם; בראשית רבא כב, ב).

המדרש הזה קרוב מאד לפשוטו של מקרא בשל המיקום שבו נזכרה קריאת השם של חוה: בסוף סיפור האכילה מעץ הדעת, לאחר מתן העונש לאישה ולאדם, ולפני החסד הא-לוהי שממתן את העונש, והוא כיסוי מערומי החוטאים.⁵

...אֶל הָאָדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ כִּי עֶפְרָא אֶתָּה וְאֶל עֶפְרָא תָשׁוּב. וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אֶשְׁתּוֹ חַוָּה כִּי הִוא הֵיטָה אִם כָּל חַי.

בפרשתנו יש מדרש שם שמבוסס על השפה הארמית: "יַפְתָּ אֶ-לֵהִים לְיַפֵּת" (בר' ט:כו), כפי שהראה רש"י: "יפת א-להים יפת - ירחיב, מתורגם: "יפתי" (ת"א).¹

כיוון שהסיפור נוגע לראשית האנושות, ואיננו מתאר הוויה של עם ישראל, על כן סביר שהשם "יפת" נוצר על בסיס של שפה שאינה עברית.² הסיפור דורש את השם בלי להוסיף הסבר כלשהו, כי השפה הייתה ידועה היטב לעם ישראל בראשית דרכו.³ למעשה, זו שפת האם של העם, שכן כל ארבע האמהות באו מהמרחב של התרבות הארמית,⁴ וגם שניים משלושת האבות ספגו מתרבות זאת.

* גב' יונה בר מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובלימודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל מקראות גדולות "הכתר", שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.

**מאמר זה מוקדש לעילוי נשמת דודי, הרב שאול הכהן, בן הרב עודד וסעידה הכהן, ולעילוי נשמת אשת דודי, שושנה בת יפת חסן הכהן, זכותם תגן על כל צאצאיהם באשר הם.

¹ גם לדברים יב:כ. ציטוטי הפרשנים הם על פי מקראות גדולות "הכתר", בעריכת פרופ' מנחם כהן, הוצאת אוניברסיטת בר אילן.

² גם אם מחקר השפות טוען שהארמית נוצרה זמן רב לאחר תקופת האבות, לא כך מציג את הדברים ספר בראשית, כשהוא מביא את דברי לבן הארמי בארמית. יתר על כן, המחקר מתבסס על תיארוך הכתובות שנמצאו מן המאה התשיעית לפנה"ס ואילך, אך אין בזה כדי להוכיח שלא דיברו ארמית זמן רב לפני כן. הטענה הזאת נכונה לגבי כל שפה מדוברת שמשתמשת גם בסימני כתיבה.

³ והוא יחזור ויחיה אותה בעצמה רבה כשהשפה הארמית תהפוך לשפה הבינלאומית בכל המזרח הקרוב.

⁴ יש לשים לב להדגשה של הארמיות של רבקה, בפסוק המתאר את נישואיה ליצחק: "וַיְהִי יֶזְעָק בֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּקַחְתּוֹ אֶת רַבֵּקָה בֵּת בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי מִפְדַן אֲרָם אֲחֹת לְבֶן הָאֲרָמִי לוֹ לְאִשָּׁה" (בר' כה:כ), והארץ מכונה במינוח הארמי "פדן ארם", ולא בתרגום לעברית: "שדה ארם" (הושע יב:יג).

⁵ גם קאסוטו מקבל הסבר זה. ראו: מאדם עד נח, ירושלים תש"ג, ע' 114.

אמנם שורש "עדה" מצוי בעברית, ולכאורה אין צורך להסתמך על הארמית, אך השורש הזה מצוי רק בתשתית הקדומה של העברית שמתגלה בשירה ובספרות החכמה, ולעתים קרובות קשה למדי להבין במה מדובר. לכן הכתוב מתרגם ארמית לעברית: "וַיִּקְרָא לוֹ לְבָן יְגֵר שְׁהָדוּתָא וַיַּעֲקֵב קָרָא לוֹ גְלָעָד" (בר' לא:מז), אף כשלכאורה אין צורך בכך, שכן הקורא העברי אמור להבין בדברי איוב מה הוא "שהדי": "גַּם עֲתָה הִנֵּה בְּשָׂמַיִם עָדִי וְשָׁהֲדִי בְּמַרְמָיִם" (איוב טז:ט).

את המילה "שהדי" עשוי היה הקורא לנחש מתוך מקבילתה "עדי". לא כן הדבר בחלקו הראשון של הפסוק הבא, שמשמעותו אינה ברורה בקריאה ראשונה, והתקבולת אינה עוזרת: "הֵן עַד יָרַח וְלֹא יֵאָהֵל וְכֹכְבִים לֹא זָכוּ בְּעֵינָיו" (איוב כה:ה).

נכדו של רש"י, רבנו יעקב תם פירש את הפסוק והביא מקומות נוספים לשימוש בשורש "עדה" במשמעו השכיח בארמית:

הֵן עַד יָרַח וְלֹא יֵאָהֵל - הֵן הַסִּיר יָרַח מִמְקוֹמוֹ וְלֹא יָשׁוּב לְתוֹךְ הַרְקִיעַ, שִׁישׁ לוֹ אֵהֵל בָּהֶם (ע"פ תה' יט:ה). עַד - כְּמוֹ "מַעֲדָה בְּגֵד" (מש' כה:כ); וְעַד וְ"עֵדָה" (איוב כח:ח) - עֲנִיִּין אֶחָד, כְּמוֹ "בָּז" (זכ' ד:י) וְ"בָזָה" (יח' יז:טז).

הפסוק השירי הבא קשה עוד יותר להבנה בלי עזרת הארמית: "וַיִּנְיָרְם אֲבָד חֶשְׁבוֹן עַד דִּיבָן וַנְּשִׂיִם עַד נִפַח אֲשֶׁר עַד מִידָבָא" (במ' כא:ל), ופירש רש"י:

וַיִּנְיָרְם - מַלְכוּת שְׁלָהֶם. אֲבָד חֶשְׁבוֹן עַד דִּיבָן - מַלְכוּת וְעוֹל שְׁהִיָּה לְמוֹאֵב בְּחֶשְׁבוֹן אֲבָד מִשָּׁם. וְכֵן עַד דִּיבָן - תְּרִגוֹם שֶׁל "סֵר" (במ' יד:ט): "עַד" (ת"א); כְּלוֹמַר: סֵר נִיר מִדִּיבּוֹן.

שתי ההיקרויות הנוספות של "עד" בפסוק זה הן במשמעות השכיחה של "עד" בעברית, ומשחק לשוני זה מוסיף על הקושי בהבנת הפסוק, אך גם מעניק לו תחכום שירי.

המפונקת, כי שמה נגזר משורש "עדן": כתיב "ויקח לו למך שתי נשים", "עדה" - שהיה מתעדן בגופה; "צלה" - שהיה יושב בצילה של בנים" (ירושלמי יבמות פרק ו הלכה ה, דף ז טור ג).

וַיַּעַשׂ ה' אֶל-לֵהָיִם לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כְּתַנּוֹת עוֹר וַיִּלְבְּשֵׁם (בר' ג:יט-כא).

המיקום הזה של קריאת שם האישה מיוחד גם משום שהכתוב כבר ציין לפני החטא שאחד המאפיינים התבוניים של האדם, המבדילים אותו מכל החיות, הוא קריאת שמות לבעלי החיים. ועם יצירת האישה ונתינתה לאדם, היינו מצפים מיד לקריאת שם ייחודי לה.

בסיכומו של דבר, הקורא העברי, שיש בתשתיתו התרבותית ידיעת ארמית, קולט מיד לאחר סיפור החטא של האכילה מעץ הדעת מדוע נקראה האישה בשם "חוה".⁶

ידיעת ארמית נחוצה גם כדי להבין את משמעות שמה של אישה נוספת בדורות הראשונים של האנושות; עדה אשת למך מצאצאי קין, ואכן חז"ל תפסו את הרמז בשמה:

וַיִּקַּח לוֹ לְמֶךְ שְׁתֵּי נָשִׁים שֵׁם הָאֶחָת עֵדָה וְשֵׁם הַשְּׁנִיָּת צִלָּה (בר' ד:יט) - אָמַר ר' עֲזַרְיָה בְּשֵׁם ר' יְהוּדָה בֶּר סִימּוֹן: כֵּךְ הָיוּ אֲנָשֵׁי דוֹר הַמְּבוּל עוֹשִׂין: הָיָה אֶחָד מֵהֶן לּוֹקֵחַ לוֹ שְׁתֵּים, אֶחָת לַפְּרִיָּה וְרַבִּיָּה וְאֶחָת לְתַשְׁמִישׁ; זֶה שֶׁהִיָּתָה לַפְּרִיָּה וְרַבִּיָּה הִיָּתָה יוֹשֶׁבֶת כְּאֵלּוֹ אֶלְמָנָה בַּחִיָּה (נ"א: בחיי בעלה), וְזֶה שֶׁהִיָּתָה לְתַשְׁמִישׁ הִיָּה מִשְׁקָה כּוֹס שֶׁל עֵקָרִים שֶׁלֹּא תֵלֵד, וְהִיָּתָה יוֹשֶׁבֶת אֲצִלּוֹ מְקוֹשְׁטָת כְּזוֹנָה... הַדָּא הוּא דְכַתִּיב: "וַיִּקַּח לוֹ לְמֶךְ שְׁתֵּי נָשִׁים שֵׁם הָאֶחָת עֵדָה" - דְּעֵדָה מִיָּנִיָּה (=שסרה ממנו), "וְשֵׁם הַשְּׁנִיָּת צִלָּה" - שֶׁהִיָּתָה יוֹשֶׁבֶת בְּצִלּוֹ (בראשית רבה כג, ב).

מדרש חז"ל מפרש שעדה הייתה מזולזלת ומרוחקת מלמך, מתוך שדרשו את שמה על פי השורש הארמי "עדה", שמשמעו "להסיר". שורש "עדה" נוסף בארמית, שמשמעו "להרות", הוא גם הבסיס לקביעתם שעדה המורחקת היא זאת שיועדה לפריה ורביה.⁷

⁶ יש מקום להניח שהנחש, חיויא, גם העניק משמו לבניין השתפעל ביצירת הפועל "להשתחוות", שהוא פשוט ידיים ורגלים צמוד לקרקע, בדומה לתנוחת הנחש.

⁷ ההנחה שמדובר בדורות שאינם בהכרח דוברי עברית, גרמה כנראה לרש"י להעדיף מדרש זה על פני המדרש שרואה ב"עדה" את האישה

בדומה ליחס בין המילה "להשריש" לבין שם העצם "שורש". בו בזמן, המשמעות העברית של הפעולה "להקים" מחזקת את תוקף הברית, כי אלוקים הוא המעמידה על תילה.¹¹

ידיעת הארמית נותנת עומק לפועל נוסף: "רחם". כאשר ירמיה הנביא אומר: "הֲבֵן יִקֵּר לִי אֶפְרַיִם אִם יֶלֶד שְׁעָשָׂעִים כִּי מִדֵּי דְבָרֵי בּוֹ זָכַר אֶזְכְּרֶנּוּ עוֹד עַל כֵּן הָמוּ מֵעֵי לוֹ רַחֵם אֶרְחַמְנּוּ נָאִם ה'" (לא:ט), שומע יודע הארמית את האהבה של האב לבן, ולא רק את החמלה, ובכך מתעשר המסר הנבואי. כמו כן ברור שהבת הקרויה "לא רחמה" (הושע א:ו), היא גם לא אהובה, על כן מבשר לה הנביא כי יבוא זמן שבו יתקיים בה ובאחיה: "וְרַחֲמֵי אֵת לֹא רַחֲמָה וְאֶמְרָתִי לֹא עָמִי עָמִי אֵתָה וְהוּא יֹאמֵר אֶ-לֵהִי" (שם ב:כה), ואז יהיו שניהם ילדים אהובים ורצויים לאביהם.

גם האמירה של אלוקים למשה, "וְחַנְּתִי אֵת אֲשֶׁר אֲחֹן וְרַחֲמֵי אֵת אֲשֶׁר אֶרְחֵם" (שם ל:ג:ט), מקבלת עומק בעזרת הארמית. במקום הצהרה על התנהגות שרירותית, שאלוקים יחונן וירחם את מי שירצה לחונן ולרחם, כפי שמתמע בקריאה שטחית, נכון יותר לפרש, שאלוקים יחונן את מי שיישא חן בעיניו, וירחם את אשר יאהב. כיוון שאלוקים הבהיר לא אחת מי מוצא חן בעיניו ומי ראוי לאהבתו, יודע כל מבקש קרבתו איך עליו לנהוג כדי לזכות בה.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע
של אוניברסיטת בר-אילן
בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף:
dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורכים: פרופ' עמוס פריש ופרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

¹¹ בדרך מעט שונה פירש רש"י הירש (חמשה חומשי תורה, בתרגום מרדכי ברויאר, מהדורת תשע"ו): "קִימָה" היא ניגודה של 'נפילה' והנה הברית עומדת ללא תמיכה ואין לה אחיזה בגורם חיצוני; עתידה היא ליפול מאליה, ורק כורת הברית 'מקיים' אותה" (פירושו לבר' ו:יח).

נביא שתי דוגמאות נוספות איך ניתן להיעזר בארמית להעמקת ההבנה של אמירות במקרא.

המדרש הסמוי הבא הוא משמעותי מאד, שכן ניתן לפתור בעזרתו בעיה פרשנית, איך עלינו להבין את ההיקרות הראשונה של הביטוי "להקים ברית", בפרשתנו: "וְהִקְמַתִּי אֵת בְּרִיתִי אִתְּךָ וּבֵאתְךָ אֶל הַתְּבָה אִתְּךָ וּבְנִיךָ וְאֲשַׁתְּךָ וְנִשְׂי בְּנִיךָ אִתְּךָ" (וי:יח) - אם משמע הביטוי הוא לשמור ברית שכבר נכרתה, כפי שמתמע ממקומות אחרים, לא מצינו עד עתה שאלוקים כרת ברית עם נח.⁸

מ"ד קאסטווי ניסה לפתור את הבעיה בהניחו שאלוקים מתייחס לברכה שנתן לאדם הראשון, לפרות ולרבות, וכשהוא עומד להחריב את העולם, הוא מבטיח לנח שאין בדעתו לחזור בו מדבריו, אלא הוא מצילו עתה, כדי שיוכל לפרות ולרבות אחר כך.

הקושי בפירוש הזה ברור, שכן חסרה לשון מחייבת של ברית או שבועה בזמן שנאמרה הברכה. כמו כן נצטרך לומר, שאלוקים כרת ברית גם עם התנינים הגדולים, כל שרץ המים ועוף כנף, כי גם הם נתברכו בדומה לאדם בברכת "פרו ורבו" (בר' א:כב). לא ייפלא אפוא שבמילון תיאולוגי לתנ"ך¹⁰ מעדיפים לפרש את "הקמת הברית" הראשונה ככריתת ברית, ולא כמילוי הבטחה קודמת.

טענתי במאמר זה היא שיש שימוש מכוון במונח "להקים ברית" דווקא בפעם הראשונה שביטוי זה נזכר בתולדות האנושות, משום שזהו לשון נופל על לשון; "ברית" בארמית היא "קָם", והשומע מבין ביטוי זה במשמעות של "לכרות ברית",

⁸ שונה הדבר בשלוש ההזכרות של הברית בבראשית ט' (בלשון "הקמה" בפסוקים ט ו-יא, ובלשון "זכירה" בפסוק טו), שכן אחר המבול ייתכן שאלוקים מתייחס בלשון "הקמה" לברית שכרת עם נח לפני המבול, אף שהדברים טעונים בירור נוסף.

⁹ בספרו **מנח עד אברהם**, ירושלים תש"ט, ע' 46.

¹⁰ במילון TLOT, ערך "ברית", ע' 1226. יש שם הבחנה בין "לקיים ברית" לבין "להקים ברית", וטענתם היא שרוב ההיקרויות של הביטוי "לקיים" הם במשמעות למלא התחייבות, ואילו "להקים" לרוב משמעו להתחייב.